

El trilema de les cosmovisions

PERE LLUÍS FONT*

A la memòria de Jaume Bofill, que l'any que va morir m'havia encarregat l'assignatura de metafísica a la Universitat de Barcelona, donant-me una entera llibertat de programació i d'orientació. Recordo agrait com vaig aprendre preparant aquelles classes i sobretot anant-les-hi a comentar al llit. També recordo que l'endemà de la seva mort, l'únic que vaig tenir esma de dir als alumnes va ser que el que més m'havia colpit era que hagués tornat a sortir el sol (prova de la indiferència de la natura, que no té miraments envers les persones). Això, ara m'adono que alguna cosa devia tenir a veure no solament amb la meua consternació, sinó també amb el meu curs de metafísica. Quaranta-cinc anys després, aquest treball encara en pot ser considerat un escoli, on s'exposen idees que en l'essencial es remunten a aquella època.

* Professor de filosofia de la Universitat de Barcelona.

L'objecte d'aquest article és mostrar *a)* l'interès filosòfic del concepte de *cosmovisió*; *b)* la consistència d'una tipologia ternària de les cosmovisions; *c)* les motivacions de cada cosmovisió, i *d)* la indecidibilitat teòrica entre totes tres, que constitueixen un trilema.

QUÈ ÉS UNA COSMOVISIÓ

Cosmovisió és una de les possibles traduccions catalanes del terme alemany *Weltanschauung*, literalment 'intuïció del món', sovint traduït també per 'concepció del món' o per 'visió del món'. *Cosmovisió*, però, té l'avantatge de constituir, com l'original, un sol mot ben tratat i de permetre, a més, la formació de l'adjectiu derivat *cosmovisional*. La paraula *Weltanschauung* es va començar a utilitzar en el cercle dels romàntics alemanys, i el concepte corresponent va ser elaborat incipientment per Schleiermacher i de manera més aprofundida, molt més tard, per Dilthey.¹ Es pot entendre, però, de diverses maneres.² El *Diccionari de la llengua catalana* defineix així el terme *cosmovisió*: «Visió global del món i del lloc que hi ocupa l'ésser humà, que orienta la interpretació i la valoració de l'existència». És una definició que no està pas desencaminada. A continuació, inspirant-me lliurement en Dilthey, intento caracteritzar amb més precisió aquest concepte (sovint utilitzat abusivament) en el sentit en què és emprat en aquest treball i que ha esdevingut bastant usual. Una cosmovisió és:

- una visió global de la realitat com a totalitat; no solament, doncs, del món físic, sinó conjuntament del cosmos, de l'home i de Déu (o, eventualment, de la seva absència); del «món» com a llar de l'home, en el sentit en què alguns fenomenòlegs parlen de l'home com d'un ésser que «està en el món»;

1. Vegeu DILTHEY, Wilhelm. *Hermenèutica, filosofia, cosmovisió*. Barcelona: Edicions 62, «Textos Filosòfics» 76, 1997, pp. 151-189 i 205-273.

2. Cf. FERRATER MORA, José. *Diccionario de filosofía*, s. v. «Mundo (concepción del)» i «Perifilosofía».

- en forma de percepció més o menys intuïtiva o de representació configurativa d'un imaginari, que és alhora donadora de sentit i que té, per tant, ressonàncies no solament cognitives, sinó també emotives i axiològiques, no sempre explícites i conscients;
- sense suport científic, ja que com a producte cultural és anterior a la ciència i, després, s'acomoda als diversos estadis d'aquesta, la qual és neutra des del punt de vista cosmovisional (una cosmovisió no és, doncs, una cosmologia, encara que normalment inclogui elements cosmològics);
- que és objecte no de simple opinió, sinó d'assentiment profund, de creença (susceptible, però, d'argumentació); i en això s'assembla a la religió, però no s'hi identifica, sinó que aquesta n'és més aviat un derivat parcial o un aspecte (una cosmovisió inclou els pressupòsits des dels quals esdevé plausible o no una determinada religió);
- que orienta actituds i conductes, individuals o collectives, i en aquest sentit dona lloc a formes de moral o d'ideologia, però tampoc s'identifica amb aquestes, les quals en són igualment derivats parcials o aspectes (les cosmovisions tenen una dimensió moral en tant que indueixen a qualificar les actituds o les conductes de bones o dolentes, i una dimensió ideològica en tant que inclouen formes de pensament interessat, abocat a la praxi sociopoliticoeconòmica);
- que en la mesura que és explícitament formulada, degudament conceptualitzada i racionalment justificada, dona lloc a una metafísica;
- que en la mesura que és viscuda conscientment com una alternativa a altres cosmovisions, és considerada una opció filosòfica (o filosoficoreligiosa).

Des del període qualificat per Jaspers d'*època axial*, les cosmovisions s'expressen en termes sia religiosos, sia literaris o artístics, sia filosòfics. En aquest darrer cas una cosmovisió pren la forma d'una metafísica, que n'és com un extracte conceptual quintaessenciat.

TIPOLOGIA DE LES COSMOVISIONS

Una tipologia de les cosmovisions depèn del criteri en què es basi. Així, per exemple, Karl Jaspers parteix de les característiques psicològiques; Max Scheler, de les configuracions socioculturals; Hans Leisegang, dels estils de pensament; Stephen Pepper, de les metàfores dominants, etc. En canvi, Charles Renouvier o Wilhelm Dilthey conjuguen, com veurem tot seguit, la inducció històrica i el model teòric i consideren les cosmovisions sobretot en la seva expressió en forma de metafísica, cosa que els permet d'agrupar per afinitats en uns pocs tipus alternatius (dos o tres) els sistemes filosòfics que s'han donat històricament.

La tipificació més simple és la binària. Així, Renouvier veia en la història de la filosofia una sèrie de dilemes metafísics,³ entenent per dilema una situació intel·lectual en què cal optar forçosament entre dues doctrines contradictòries entre elles (de tal manera que si l'una és vertadera l'altra és falsa i viceversa), sense que cap de les dues, però, pugui ser demostrada de manera concloent. Un exemple (que no és literalment de Renouvier) en pot ser l'alternativa materialisme/espiritualisme, doctrines que, respectivament, neguen o afirmen que hi hagi realitats espirituals. Aquest dilema permet de classificar les diverses filosofies en materialistes o espiritualistes.⁴

Però les tipologies binàries com la que acabo d'esmentar resulten massa simples, perquè agrupen sota la mateixa etiqueta posicions

3. Cf. *Esquisse d'une classification systématique des doctrines philosophiques* (2 vol., 1885-1886), i sobretot *Les dilemmes de la métaphysique pure* (1901).

4. Un altre exemple, més problemàtic però més influent, de tipologia binària és el d'Engels (cf. ENGELS, Friedrich, *Ludwig Feuerbach i la fi de la filosofia clàssica alemanya*, Barcelona: Edicions 62, 1970), que a partir de la contraposició idealisme/materialisme, teòricament coixa però ideològicament molt rendible, classifica les filosofies en idealistes i materialistes. Dic «teòricament coixa», perquè si es prenen els termes en el seu sentit estricte no ens posa pas davant d'una autèntica alternativa, ja que són dues doctrines que, segons el quadrat clàssic de les oposicions, resulten no pas contradictòries, sinó contràries, les quals, per tant, no poden ser totes dues vertaderes, però sí que poden ser totes dues falses (la posició contradictòria de l'idealisme no és pas el materialisme, sinó el realisme).

massa diferents. En efecte, hi ha materialisme i materialisme, com hi ha espiritualisme i espiritualisme. Així, una cosa és el materialisme mecanicista i una altra el materialisme energetista o el dialèctic (que llisquen insensiblement cap a formes panteístizants); i una cosa és l'espiritualisme pluralista (sia idealista o realista) i una altra el monisme «espiritualista» (per exemple, el hegelianisme). Si es tenen en compte, doncs, no solament els aspectes estrictament teòrics, sinó també els axiològics, trobem grans afinitats entre certes formes de monisme «espiritualista» i certes formes de «materialisme» dinamista. Per això és tan fàcil la inversió, per exemple, de l'idealisme de Hegel en el «materialisme» de Feuerbach-Marx-Engels, perquè ambdues filosofies comparteixen en una bona mesura un mateix model. D'aquí ve l'interès d'una tipologia ternària de l'estil de la de Dilthey, però modificada. En efecte, Dilthey identifica tres tipus de cosmovisió: el *naturalisme*⁵ (explicació a partir de la natura), l'*idealisme de la llibertat* (pluralisme personalista) i l'*idealisme objectiu* (monisme no materialista). Però aquesta tipologia tan suggestiva, penso que es pot millorar tant en la denominació com en la caracterització de cada tipus, sobretot perquè Dilthey no sembla adonar-se de l'estret parentiu entre certes formes de *naturalisme* i certes formes d'*idealisme objectiu* i perquè inclou de manera força discutible determinats filòsofs en una determinada cosmovisió.⁶

Així, doncs, tornant-me a inspirar lliurement en Dilthey (i variant l'ordre diltheyà), reprenc la tipologia ternària de les cosmovisions que ja vaig proposar esquemàticament fa anys⁷ i que distingeix entre *materialisme*, *naturalisme* i *espiritualisme*, segons que s'interpreti el conjunt de la realitat amb especial referència a la matèria, a la vida o a l'esperit. Dit altrament, cada cosmovisió privilegia com a especialment significativa per a la interpretació global una determinada dimensió (o regió) de la realitat. En el primer cas es recorre al model mecànic; en el segon, al model biològic; i en el tercer, al model antropològic. Així, tenint en compte el model emprat, les

5. Que en *L'essència de la filosofia* anomenava *materialisme* o *naturalisme*.

6. Per exemple, encasella Leibniz en l'idealisme objectiu.

7. Cf. «L'estatut de la filosofia de la religió», *Enrabonar*, núm. 2 (1981), pp. 26-27.

cosmovisions en qüestió també es podrien anomenar *mecanicisme*, *biologisme* i *personalisme*.⁸ I segons la posició afí en matèria religiosa, *ateisme*, *panteisme* i *teisme*.⁹ Tindríem, doncs, per a cada cosmovisió una triple denominació possible (la més genèrica, la corresponent al model interpretatiu i la corresponent a la posició religiosa concomitant):

- 1) materialisme / mecanicisme / ateisme;
- 2) naturalisme / biologisme / panteisme;
- 3) espiritualisme / personalisme / teisme.

Són tres possibilitats formals (teòriques) i reals (històriques), tres maneres de pensar la realitat com a totalitat, tres concepcions estructurals sobre el món, l'home i Déu, tres tipus d'interpretació de la natura i de la història, tres formes d'orientació per a la vida (cadascuna, per descomptat, amb diverses variants). Aquesta tipologia ternària de les cosmovisions permet d'agrupar per afinitats profundes, com ja he indicat més amunt, els diversos sistemes metafísics. Cal remarcar, però, que es tracta de «models» (o de «tipus ideals», si se'm permet d'emprar lliurement l'expressió de Max Weber), que no sempre es donen històricament de manera pura, per bé que molts filòsofs s'hi acosten força. És ben significatiu que ja en la filosofia grega trobem la línia jonicoestoica (naturalista), la democritianoepicúrea (materialista) i la pitagoricoplatònica (espiritualista). I ampliant la visió a tota la història de la filosofia, observem una manifesta continuïtat de totes tres cosmovisions, malgrat els canvis de

8. Aquestes denominacions podrien fer pensar en Cournot (cf. COURNOT, Antoine, *Materialisme, vitalisme, rationalisme*, París: Vrin, 1987), però en aquest autor no es tracta de tres cosmovisions, sinó de tres models per pensar respectivament sengles regions de la realitat (el món físic, el món biològic i el món humà).

9. *Teisme*, que a Occident després de l'antiguitat clàssica només pot significar *monoteisme* (ja que *politeisme* difícilment pot ser altra cosa que una metàfora del pluralisme axiològic). Sobre els conceptes de *monoteisme*, de *panteisme* i de *politeisme*, vegeu el meu article «Monoteisme», a DUBY, Georges (dir.), *Els ideals de la Mediterrània dins la cultura europea*, Barcelona: Institut Català d'Estudis Mediterranis, 1995.

paradigma culturals (en passar, per exemple, del món antic al medieval o d'aquest al modern).¹⁰ Així, el materialisme uneix els atomistes antics amb Bertrand Russell (per esmentar només un contemporani representatiu); el naturalisme palesa el parentiu entre el vell Heraclit i Hegel, passant pels estoics, per Giordano Bruno i per Spinoza; i l'espiritualisme enllaça Plató amb Kant a través d'Agustí, dels medievals cristians i jueus i de Descartes, Leibniz o Berkeley. També hi ha filòsofs, és clar, que no s'ajusten tant al model d'una cosmovisió, perquè només s'hi acosten tendencialment o perquè estan «contaminats» d'elements d'una altra. Per exemple, entre el materialisme i el naturalisme, bé que potser més propers a aquest, trobaríem els anomenats «materialistes» francesos del segle XVIII o Engels o Nietzsche; entre el naturalisme i l'espiritualisme, més propers a l'un o a l'altre segons els casos (o els moments), Aristòtil, els neoplatònics, els medievals àrabs o Schelling; i entre l'espiritualisme i el materialisme, filòsofs tan diferents com Hobbes (un corporalista teista) o Sartre (un ateu fenomenòleg).¹¹

Amb aquesta tipologia ternària, passem del dilema al trilema. Anàlogament al dilema, el trilema ens posa en una situació en què cal optar forçosament, però no ja entre dues possibilitats (l'una de les quals és necessàriament vertadera i l'altra falsa), sinó entre tres possibilitats mútuament exclusives i col·lectivament exhaustives, l'una de les quals és necessàriament vertadera i les altres dues falses. Si el principi del dilema és «una de dues», el del trilema és «una de tres».¹² A continuació, em proposo d'indicar, de manera obligada-

10. Aquests canvis de paradigma permetrien de parlar, emprant un altre criteri de classificació, de cosmovisió antiga, medieval i moderna (entre l'antiga i la medieval hi ha la irrupció del cristianisme, i entre la medieval i la moderna, l'adveniment de la ciència).

11. Aquestes indicacions històriques resultaran més clares després de la breu presentació de les motivacions de cada una de les cosmovisions que es pot llegir en els apartats següents d'aquest treball.

12. El sistema ternari comporta una reestructuració del quadrat clàssic de les oposicions, transformat en un hexàgon lògic (cf. BLANCHÉ, Robert, *Structures intellectuelles*, París: Vrin, 1969, cap. III i IV).

ment massa succinta, les motivacions de fons de cada un dels tres tipus de cosmovisió, explicitats en forma de tres tipus de metafísica.

LA COSMOVISIÓ MATERIALISTA/MECANICISTA/ATEA

Per al materialisme en sentit estricte (de model mecanicista), tot és explicable a partir de la matèria, és a dir, de la natura considerada en els seus aspectes quantitius i mecànics, sense necessitat de cap Déu (ni transcendent ni immanent) ni de cap ànima (ni individual ni del món). És una posició molt austera. D'aquí ve que el fil del materialisme al llarg de la història sigui tan prim. No hi ha gaires materialistes purs. Ja he insinuat que molts dels anomenats «materialistes», en realitat estan més aviat en el vessant «naturalista». Demòcrit és el pare del materialisme occidental.¹³ Però després dels atomistes democritians i dels epicuris costa de trobar-ne. Auguste Comte s'hi acosta bastant. Més amunt he esmentat Bertrand Russell, que ens proporciona una caracterització perfecta del model, amb el qual ell mateix s'identifica.¹⁴

La intuïció fonamental del materialisme és la de la immensitat de l'espai, en un racó del qual ha aparegut en algun moment del temps la vida i la consciència com a fruit de l'atzar i de la necessitat, dins d'un món transparent, sense misteri, sense interioritat, sense teleologia, indiferent a la sort de les persones i de la humanitat sencera. Dues són probablement les principals formes d'argumentació en favor del materialisme: *a*) la no necessitat de les hipòtesis de Déu o de l'ànima per explicar tota mena de fenòmens, amb tendència a pensar que la no-prova d'existència esdevé una prova de no-existència; i *b*) la correspondència entre cervell i ment, o entre infraestructura i superestructura, interpretada en termes de causalitat (no només de condicionament) del primer element sobre el segon. I, com que la

13. Si fa no fa a la mateixa època sorgeix també a l'Índia, en el marc de l'hinduisme, l'escola materialista *charvaka* amb característiques pròpies.

14. Cf. RUSSELL, Bertrand. «El culte de l'home lliure», a *Misticisme i lògica*, Barcelona: Edicions 62, 1969, pp. 62-63.

força d'una cosmovisió és afavorida per la debilitat de les altres, l'argumentari materialista s'enriqueix amb les febleses del naturalisme i de l'espiritualisme.¹⁵ Ara, la força principal del materialisme ve de la seva possibilitat de reivindicar el principi d'economia (la navalla d'Ockham) en la seva explicació de la totalitat dels fenòmens.

Però el materialisme té també la seva feblesa, que és la força de les altres dues cosmovisions. El mateix Russell ho reconeix en referir-se a l'«estrany misteri» del sorgiment de la consciència (si no ja de la vida), que apareix com un llampec passatger i inexplicable, qui sap si repetit en altres llocs o repetible en altres temps en virtut sempre de l'atzar i de la necessitat.

Pel que fa a la tercera denominació d'aquesta cosmovisió (*ateisme*), ens podem limitar a constatar que fa impensable tota religió (llevat que considerem religió el budisme primitiu o aquella paròdia del catolicisme que va ser la «religió de la humanitat» d'Auguste Comte).¹⁶

LA COSMOVISIÓ NATURALISTA/BIOLOGISTA/PANTEISTA

El naturalisme es caracteritza per la seva visió immanentista, monista i dinamista de la realitat (sia aquesta en el fons material o espiritual), que es desenvolupa segons el model biològic, atès que la vida és la imatge per excel·lència del moviment espontani. El cap de fila d'aquesta cosmovisió a Occident és Heraclit, per a qui la natura és divina i està dotada de vida i d'un *logos* intern.¹⁷ D'aquí ve que el natu-

15. Cal tenir en compte que hi ha objeccions del materialisme tant al naturalisme com a l'espiritualisme, però que també hi ha objeccions comunes del materialisme i del naturalisme a l'espiritualisme (per exemple, les dues fonts de l'ateisme contemporani, la científica i la humanista, derivades respectivament de Comte i de Hegel, nodreixen en una bona mesura tant el materialisme com el naturalisme).

16. Ens podem oblidar dels déus dels atomistes antics, perquè estan compostos d'àtoms com tots els altres éssers i ignoren el que passa a la Terra (i, per tant, fan inviable tota religió).

17. Es pot considerar que n'és una variant paral·lela, a l'Índia, el *dharma* hinduista, llei universal alhora divina, còsmica i humana.

ralisme pugui ser qualificat de panteisme, perquè considera que l'absolut és el *Deus sive natura* (per dir-ho a la manera spinozista), un Déu impersonal que és la substància del món (o l'ànima del món o l'esperit del món), en tot cas un Déu a la mesura del món. El dinamisme intern de la matèria que pressuposen Diderot (amb l'energia) o Engels (amb la dialèctica) els acosta a aquest model. I les metàfores biològiques abunden en la filosofia de Hegel per descriure l'odissea de l'esperit.

La intuïció fonamental del naturalisme és la visió de la natura, tal com la van descobrir els jònics, com un principi animat i evolutiu, dotat de teleologia, que ho comprèn tot i ho explica tot, tant el món biològic com el cultural, tant els enginys de la vida com les «astúcies de la raó», ja que l'arbre de la vida el prolonga en una «fenomenologia de l'esperit». L'argumentari del naturalisme es basa sobretot *a)* en la seva capacitat explicativa tant dels fenòmens biològics com dels «espirituals», i *b)* en la descoberta del caràcter supraindividual dels uns i dels altres com a exponent de la teleologia holista, biològica i històrica. I es completa, per descomptat, amb les febleses del materialisme i de l'espiritualisme. Resulta una concepció molt rodona, superadora de tota mena de dualismes (sense les dificultats del materialisme) i, per tant, molt temptadora per al pensament.¹⁸

La feblesa del naturalisme es veu diferentment des del materialisme o des de l'espiritualisme. Des del materialisme se li retreu de sobredeterminar innecessàriament la natura amb la presència d'un Déu immanent o d'una ànima del món (amb el nom que sigui). Els retrets que se li fan des de l'espiritualisme (extensibles encara amb més raó al materialisme) són, d'una part, de negar alhora la transcendència de Déu i l'autonomia ontològica de l'home, i de l'altra, de negar el problema del mal i, per tant, el fonament de tota distinció entre el fet i el dret, entre l'ésser i el deure, entre la realitat i el valor.

El naturalisme fa plausibles les religions panteístitzants, com ara l'hinduisme (en la forma central del *vedanta*) i l'animisme, així com

18. El filòsof Jules Lachelier, tot i ser un catòlic (i, per tant, espiritualista/personalista/teista), deia que la filosofia «és essencialment panteïsta» (cf. LALANDE, André, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*. París: PUF, moltes edicions, s. v. «Panthéisme»).

certes formes de religiositat filosòfica (sobretot de caire neoplatònic o romàntic).¹⁹

LA COSMOVISIÓ ESPIRITUALISTA/PERSONALISTA/TEISTA

Les tesis més pròpies de l'espiritualisme són l'afirmació d'un Déu transcendent, personal i creador i l'afirmació d'una pluralitat de consciències (finites, lliures i immortals), sia en la variant dualista (Plató, Agustí o Descartes) o en la variant idealista (Leibniz, Berkeley o Kant). El concepte fonamental és el d'*esperit*, entès com a ésser pensant, en contraposició a *matèria* o a *natura*.²⁰

La cosmovisió espiritualista pressuposa *a)* que, si la realitat personal és la més valuosa que coneixem, l'absolut ha de ser pensat per analogia amb la realitat personal, ja que des d'aquesta es pot explicar tot però ella no pot ser explicada des de res de naturalesa inferior; i *b)* que, contra l'experiència intramundana del desfasament entre valor i realitat, absolutament parlant el més valuós ha de ser el més real (aquest és el quid del tan malmenat argument ontològic). Ara bé, l'espiritualisme, almenys a la nostra època, no gaudeix del caràcter intuïtiu de les altres dues cosmovisions, si no és fent una conversió de l'exterior cap a l'interior que permeti de privilegiar, a la manera cartesiana o kantiana respectivament, l'experiència individual del *cogito* o del *debeo*. L'argumentari de l'espiritualisme el trobem en la gran tradició filosòfica de les «proves» de l'existència de Déu²¹ i de l'existència de l'ànima (o de la irreductibilitat de la persona), completades amb la memòria de les febleses del materialisme i del naturalisme. La

19. O la religiositat còsmica d'alguns científics, com ara Einstein o Hawking (aquest, abans de la seva darrera pirueta en què es declara ateu).

20. Poden ser considerats pràcticament com a equivalents d'*esperit*, amb matisos diversos, els conceptes de *consciència*, *lliure albir*, *voluntat*, *persona*, *subjecte*, *jo*, *ésser racional*, *ment* o *memòria*.

21. Remeto aquí especialment a dues obres remarcables: BIRAULT, Henri *et al.* *L'existence de Dieu*. París: Casterman, 1963; i SCHMUCKER, Josef. *Las fuentes primarias de la fe en Dios*. Barcelona: Herder, 1971.

seva força ve sobretot de la capacitat de donar una resposta plausible a les qüestions del fonament darrer de les coses i del sentit de la vida i a les objeccions provinents de les altres dues cosmovisions.

Però l'espiritualisme té també les seves debilitats (que coincideixen amb la força del materialisme i del naturalisme). Potser la principal, a part de la inexorabilitat de la natura i de l'aclaparador problema del mal, és que resulta intel·lectualment poc confortable sobretot a causa dels dualismes insuperables i de la dificultat de pensar conceptes com ara el de creació del no-res o el de lliure albir (coses que Descartes mateix considerava «meravelles» comparables a l'Home-Déu).

Cal afegir-hi que la cosmovisió espiritualista fa plausibles les religions anomenades abrahàmiques, és a dir, les religions monoteistes.

EL TRILEMA DE LES COSMOVISIONS,
INDECIDIBLES TEÒRICAMENT

Cada una de les tres cosmovisions que acabo de presentar (explicitades en forma de tres tipus de metafísica) és *a*) internament coherent, *b*) compatible amb l'experiència, i *c*) capaç d'interpretar plausiblement i globalment la realitat (que són les condicions exigibles a tota metafísica). Totes tres poden ser argumentades i des de cada una es pot respondre a les objeccions suscidades des de les altres, però cap de les tres no és demostrable de manera terminant.²² Són, doncs, *indecidibles teòricament*. Totes tres tenen el seu «moment de veritat» i totes tres troben alguna complicitat en cadascun de nosaltres, en un nivell o un altre de la nostra personalitat, si els donem belligerància. Són com tres dialogants d'un diàleg platònic. Però cap de les tres no gaudeix d'un privilegi epistemològic, com ha pretès l'una o l'altra en alguna ocasió, generalment des de posicions de poder que abusen de la *conditio possidentis*. Són tres possibilitats teòriques, atesa la

22. Com passa, d'altra banda, amb qualsevol tesi metafísica, que sempre té retop (cf. KASIM, Badi, *L'idée de preuve en métaphysique*, París: PUF, 1959).

finitud del coneixement humà. I cada una, només des de la instal·lació en el seu interior i des de l'adhesió als seus pressupòsits,²³ pot ser considerada intel·lectualment més satisfactòria que les altres. En efecte, en totes tres hi ha una certa circularitat entre la cosmovisió i les seves «proves». De fet, la cosmovisió és *el lloc* de l'argumentació, la qual està tan carregada de pressupòsits cosmovisionals que només té sentit a l'interior mateix d'aquella. Les proves d'una determinada cosmovisió no són, doncs, formulades des d'una plataforma neutra comuna o des d'un terreny de ningú, sinó des de l'interior de la cosmovisió mateixa en què es troba l'argumentador, en una mena d'espiral interpretativa i argumental sense punt fix de referència extern. En realitat, les preteses proves tenen molt de descripció cosmovisional. Així, per exemple, les «proves» tomistes de l'existència de Déu «descriuen» la imatge del món de la cosmovisió teïsta, mostrant que un dels seus elements (posem per cas, els éssers contingents) implica estructuralment l'altre (l'ésser necessari).

Si això és així, l'*onus probandi*, que segons l'axioma jurídic clàssic incumbeix a qui afirma, correspon *ex aequo* a totes tres cosmovisions, perquè totes tres són igualment afirmatives. Cal notar, però (tornant per un moment a l'esquema binari), que la delicada qüestió de l'*onus probandi* ha estat especialment objecte de debat pel que fa al teïsm i a l'ateïsm. Sovint es diu que incumbeix al teïsta, com si aquest i l'ateu creguessin el mateix, però a més el teïsta afirmés l'existència de Déu com una cosa més, que necessita ser provada per ser admesa.²⁴ Això és el que fa, per exemple, el qui va ser considerat «l'ateu més influent del món», Antony Flew, en el seu llibre *The presumption of atheism*

23. Pressupòsits, d'altra banda, mai íntegrament explicitats, perquè sempre «hi ha més coses al cel i a la terra que les que pot imaginar la nostra filosofia» (SHAKESPEARE, William, *Hamlet*, acte I, *in fine*).

24. En realitat, el que fan el teïsta i l'ateu és compartir les mateixes opinions sobre temes científics o de la vida quotidiana, però el que és *creure*, creuen coses ben diferents (llevat que el suposat «ateu» sigui un escèptic, és a dir, no *cregui* res; però en aquest cas (si és que és possible) totes tres cosmovisions recuperen la seva equiparabilitat teòrica).

(1976).²⁵ O també N. R. Hanson, que en un assaig bastant conegut equipara el problema de l'existència de Déu amb el de l'existència d'uns barrufets verds a l'altra cara de la Lluna o de la del monstre del llac Ness²⁶ (això ja voreja la *ignorantia elenchi*, perquè és obvi que aquí quan el teista i l'ateu diuen *Déu* no parlen del mateix).²⁷ Per descomptat, igual d'indefensable trobo la *presumpció de teisme* que incomprendiblement sembla suggerir en algun lloc Xavier Zubiri.²⁸ L'axioma sobre l'*onus probandi*, indiscutible en les qüestions de fet, no em sembla invocable en les alternatives metafísiques globals (siguin dues o tres).

Però, si hi ha equiparació teòrica entre les tres cosmovisions, què és doncs el que fa que ens decantem en el trilema cap a una de les tres opcions entre les quals cal triar?²⁹ La resposta és, sens dubte, que el valor de l'argumentació (el component intel·lectual), tot i ser molt important, no és l'únic a considerar, i que a més la seva percepció està afectada per factors no intel·lectuals. Però això pressuposa una certa teoria de les opcions filosòfiques (o filosoficoreligioses), que aquí només em puc arriscar a anunciar esquemàticament, d'acord amb la meua manera de veure. Penso que en tota opció d'aquest tipus hi intervenen *a*) factors *condicionants*, com ara l'educació, el medi social, la cultura ambient, les afinitats electives..., que influeixen en un grau molt elevat; i *b*) en la mesura que siguem capaços de transcendir els condicionaments, factors *determinants*, *b'*) uns de caire intel·lectual (la percepció de la plausibilitat teòrica i del valor de l'argumentació), i *b''*) altres de caire axiològic (la consonància amb l'opció moral personal), amb el benentès que els factors intel·lectuals i els axiològics s'interaccionen mútuament, bé que mai de manera

25. Més tard (el 2004) va fer una sonada «conversió» al «deisme» arran de «descobriments científics recents», cosa que no el fa pas intel·lectualment més respectable.

26. Cf. HANSON, Norwood Rusell, «Lo que yo no creo», a HANSON, Norwood Rusell *et al.* *Filosofía de la ciencia y religión*. Salamanca: Sígueme, 1976, p. 28.

27. Alguna vegada parlen del mateix?

28. Cf. ZUBIRI, Xavier. *El hombre y Dios*. Madrid: Alianza, 1984, pp. 342-343.

29. En el supòsit que ens decantem, perquè hi ha la possibilitat de l'agnosticisme (però aquesta és una qüestió complexa, que hauria de ser objecte, si de cas, d'un altre treball).

mecànica.³⁰ Sigui com sigui, com bé va veure Kant en preguntar-se pels supòsits teòrics de la moralitat, si totes tres cosmovisions són equiparables des del punt de vista teòric, no ho són pas des de la perspectiva pràctica, i aquest considero que és un punt essencial a l'hora de decantar-se en el trilema.

30. Una certa actitud moral pot afavorir la percepció del valor d'una argumentació, i aquesta percepció pot reforçar al seu torn una certa actitud moral. Però també aquí caldria recordar allò de *Hamlet* (cf. nota 23).